

РОЛЬ ЗМІ У ПРОПАГАНДІ ПІД ЧАС ВІЙНИ У ХОРВАТІЇ У 1991-1995 РОКАХ

У статті показано ключову роль, яку відіграли ЗМІ у впливі на громадську думку суспільства та на розвиток конфлікту в майбутньому під час війни у Хорватії в 1991 – 1995 роках. З’ясовано, що усі сторони конфлікту перебували під етнічними і політичними впливами та активно були задіяні для поширення націоналістичної пропаганди. Ще задовго до початку війни сербські та хорватські медіа готували свою аудиторію до насильства й майбутнього збройного протистояння, поширюючи розповіді про злочини Другої світової війни, нібито скоєні іншою стороною. Сербські та хорватські пропагандистські кампанії взаємно підсилювали одна одну, а обидва політичні керівництва повністю взяли ЗМІ під свій контроль і використовували їх для розпалювання ворожнечі. У Боснії та Герцеговині медіапростір також був поділений за етнічною ознакою, що впливало на продовження війни та перешкоджало досягненню миру. Сербська влада активно використовувала медіа під час воєнної агресії: формувалася нова сербська ідентичність, мова ненависті толерувалася й заохочувалася, а також утверджувалося переконання, що прояв ненависті до представників несербських національностей є свободою слова, а вбивства представників інших народів, які публічно демонстрували незгоду із сербською політикою, не є злочинами, що підлягають покаранню. Хорватські медіа вели пропаганду як під час війни у Хорватії, так і під час війни у Боснії та Герцеговині, наголошуючи на моральній перевазі хорватських жертв, водночас ігноруючи сербські втрати, а також використовуючи фальсифікації фактів геноциду проти хорватів для виправдання власної агресії. Наслідками інформаційно-психологічного впливу на населення сторін конфлікту стали численні воєнні злочини, етнічні чистки, масові вбивства, релігійна ворожнеча та вкрай агресивне ставлення до представників інших народів.

Ключові слова: пропаганда, війна у Хорватії, ЗМІ, Югославія, операцій під фальшивим прапором.

Постановка проблеми та її актуальність. Під час розпаду Югославії (1991 – 1992 рр.) ЗМІ відіграли вирішальну роль у впливі громадської думки на розвиток конфлікту в майбутньому. Медіа, які були контрольовані державними режимами, допомогли створити середовище, яке уможливило війну, атакуючи громадянські принципи, підживлюючи страх перед етнічним насильством і створюючи згоду. Попри те, що сторони югославських війн

Сороківська-Обіход Аріадна Ігорівна, доктор філософії, старший викладач кафедри воєнної історії, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Сороківська-Обіход А. І., 2026.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ISSN 2313-5603

використовували пропаганду, режим Слободана Мілошевича відіграв провідну роль у її поширенні. Ще у 1987 році С. Мілошевич почав використовувати державне телебачення, щоб зобразити Соціалістичну Федеративну Республіку Югославію як «анти-сербську», що викликало конкурентну пропаганду з боку Хорватії, Боснії та Герцеговини. Більшість ЗМІ використовували цю тактику, піддалися етнічним і політичним впливам та діяли як інструменти для націоналістичної пропаганди. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання фактичного матеріалу наукової розвідки для поглибленого вивчення інформаційно-психологічного впливу на населення конфліктуючих сторін, наслідками якого стали численні військові злочини, етнічні чистки, масові вбивства, релігійна ворожнеча, вкрай агресивне ставлення до представників інших народів.

Аналіз попередніх досліджень. Науковий доробок про роль ЗМІ у розпалюванні війни представлений працями Івани Поліч, яка проаналізувала, та порівняла специфіку пропаганди основних ЗМІ в Сербії і Хорватії, що використовували дітей як знаряддя для розпалювання війни (Polić, 2018: 103), Реана Сенькович ґрунтовно проаналізувала як під час війни хорватські масмедіа, державні інституції та установи культури створювали й закріплювали образи героїв, воїнів, мучеників і ворогів, формуючи колективну свідомість і мобілізуючи населення (Senjković, 2001: 33), Ігор Каніжай дослідив, як хорватські та сербські медіа висвітлювали початок війни у Хорватії, створюючи образи “своїх” і “чужих”, журналістика переставала бути об’єктивною і перетворювалась у знаряддя війни, маніпулюючи громадською думкою (Kanižaj, 2011: 179), Кеті Сміт аналізує британські ЗМІ, які формували західне сприйняття подій, показуючи етнічні чистки, жорстокість, щодо цивільного населення, зображуючи сербів як агресорів, а хорватів як жертв і борців за незалежність (Smith, 2007: 2).

Мета статті: на основі опрацьованих матеріалів дослідити вплив ЗМІ у пропаганді сторін конфлікту та його наслідки.

Виклад основного матеріалу. Хорватська війна або Вітчизняна війна (1991 – 1995 рр.) – оборонно-визвольна війна за незалежність і цілісність Республіки Хорватія проти агресії об’єднаних так званих великосербських сил: екстремістів з Хорватії (Сербської Країни), Боснії і Герцеговини (Республіки Сербської), Сербії та Чорногорії. На початку війни важливу роль у нападах на Республіку Хорватію

відіграла Югославська народна армія (ЮНА), яка на той час ще принаймні номінально була спільною військовою силою всіх членів Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ). Протягом кількох місяців ЮНА була реорганізована у три армії, які були пов'язані спільним командуванням і постачанням – Сербська армія Країни в Хорватії, Армія Республіки Сербської в Боснії та Герцеговині (БіГ) та Армія Югославії в Сербії та Чорногорії. Хорватській війні передувало повстання частини сербського населення в Хорватії – так звана «Революція колод», яка спалахнула 17 серпня 1990 року і спричинила незначні збройні інциденти з кількох сторін (*Вікіпедія, 2025: 1*).

У стратегічному плані війна складалася з трьох етапів. На першому етапі, до січня 1992 року здійснювалася «повзуча» військова агресія проти Хорватії, яка була змушена оборонятися. Хорватське керівництво сподівалося вирішити конфлікт політико-дипломатичними засобами та одночасно вжило необхідних заходів для забезпечення виживання хорватської держави, спочатку посиливши поліцейські сили. Зіткнувшись з міжнародною ситуацією під час розпаду комуністичного блоку та суперечливих інтересів народів Югославії, які призвели до її повного розпаду, ЮНА ще в 1990 році розпочала реорганізацію, у рамках діяльності під назвою «Єдність-3», в мирний час систематично зміцнювалися сили ЮНА, які були розгорнуті в тих частинах СФРЮ, де очікувалися зіткнення, і скорочувалися у районах, де не передбачалися проблеми та підтримувалися її дії. На початку 1991 року ЮНА вирішує за допомогою абсолютно незаконної масової роздачі зброї цивільному населенню озброїти етнічних сербів у Хорватії та Боснії і Герцеговині. Також на цих територіях сербські екстремісти звели барикади та організували паралельну систему управління (*Pavkovic, 2000: 131*).

З квітня 1991 року розпочалися збройні конфлікти, а сербські повстанці займали нові території у районах, населених етнічними сербами. З серпня 1991 року ці конфлікти переросли в пряму агресію з боку Сербії, яка прагнула консолідувати та розширити територію, захоплену місцевим силам, що склалися з сербів-повстанців за підтримки ЮНА. У свою чергу, Хорватія чинила досить сильний і наполегливий опір агресії. З цього часу і до завершення війни на окупованих сербами територіях Хорватії діяла самопроголошена держава під назвою Республіка Сербська

Країна (РСК), яка не отримала міжнародного визнання, і так звані президенти якої – Мілан Бабич, Горан Хаджич та Мілан Мартич – були засуджені Міжнародним трибуналом для колишньої Югославії (МТКЮ) до тривалих термінів ув'язнення через здійснення масових воєнних злочинів проти військовополонених і цивільного населення (*Pavkovic, 2000: 152-153*).

На другому етапі, з січня 1992 р. по травень 1995 р. сталася пауза в агресії та розгортанні миротворчих сил Організації Об'єднаних Націй (ООН) уздовж ліній припинення вогню. Для Хорватії це був етап дипломатичних зусиль і переговорів, зміцнення сил разом із проведенням операцій тактичного рівня, під час яких були звільнені менші частини території – узбережжя Дубровника. На цьому етапі розпочалася війна в Боснії та Герцеговині, яка, ймовірно, не вижила би без значної підтримки Хорватії; однак під час цієї війни виник боснійсько-хорватський конфлікт (*Pavkovic, 2000: 201*).

На третьому етапі, у травні-серпні 1995 року, були проведені військово-морські бойові дії, під час яких у ході операції «Буря» було остаточно звільнено найбільшу частину окупованої території в Посавині, західній Славонії, Бановині, Кордуні, Ліці, північній Далмації. Протягом кількох місяців після них тривали воєнні дії на території Боснії та Герцеговини. Спільні сили Боснії та Герцеговини та підрозділів хорватської армії в ході операції «Маестраль» підійшли до Баня-Луки і уможливили проведення мирних переговорів у Дейтоні в 1995 році, що призвели до тривалого миру (*Tanner, 2001: 57*).

На четвертому етапі окуповану територію хорватського Дунайського регіону було реінтегровано без застосування воєнної сили за допомогою перехідної міжнародної адміністрації (1996 – 1998 рр.). Укладення Ердутської угоди в листопаді 1995 року зробило непотрібним проведення запланованої хорватської операції «Грім» і дозволило припинити воєнні дії без подальших втрат і руйнувань (*Tanner, 2001: 89-90*).

У війні загинуло понад 21 000 людей: зі сторони Хорватії – 13 583 (включаючи зниклих безвісти) за даними Іво Гольдштейна (професора Загребського університету) або 15 970 за даними Дражена Живіча (наукового співробітника Інституту соціальних наук «Іво Пілар») і з сербської сторони – 8 039, з них 6 760 на території, підконтрольній повсталим сербам, та 1 279 військово-службовців ЮНА згідно з офіційними даними Сербії. Війна та

воєнні руйнування охопили 54% хорватської території, де проживало 36% хорватського населення. Під сербською окупацією перебувало 14 760 км² або 26% території Хорватії. Жоден хорватський військовослужбовець не увійшов на територію Сербії. У грудні 1991 р. в Хорватії було близько 550 000 тимчасово переміщених осіб і біженців, 150 000 осіб емігрували за кордон. Лише, починаючи з 1995 року, почалося масове повернення тимчасово переміщених осіб та біженців на території, які знову опинилися під контролем хорватської влади. В обороні Хорватії брали участь 5% жінок, тобто 23 080, з яких 127 загинуло, а 1 113 стали інвалідами. Згідно з даними Державного аудиту, прямі збитки від війни у Хорватії в період 1990 – 1999 рр. становили 236 млрд кун або 65 млрд німецьких марок, було зруйновано 180 000 будинків і 25% хорватської економіки (*Tatalović & Jakešević, 2008: 213*).

Особливістю хорватської війни стало те, що агресор прагнув не лише завоювання території, а й знищення самобутності Хорватії та хорватів – народу, культури та історії, про що свідчать обстріли кафедрального собору Шибеника та Задарського собору, які розташовані далеко від будь-яких законних військових цілей чи інфраструктури. Міжнародне співтовариство намагалось виступити посередником у досягненні миру: пропозиції включали відмову від частини території Хорватії або принаймні значне зменшення суверенітету Хорватії над частинами її території. Лише після того, як хорватська армія здобула перевагу у воєнній сфері в 1995 р. було досягнуто мирної угоди, яка включала амністію для учасників збройного повстання, гарантії дотримання громадянських прав для етнічних сербів – громадян Хорватії (*Armatta, 2003: 1*).

Фактично Хорватську війну не можна розглядати цілком окремо від війни у Боснії та Герцеговині, яка проходила в той же час та з тим же агресором, який мав мету – створення так званої Великої Сербії та розглядав території сусідніх країн як нероздільне поле битви. Сербія організовувала, озброювала та командувала сербськими силами в Республіці Хорватії та Боснії й Герцеговині, через що проти неї були застосовані міжнародні економічні санкції. Після завершення війни у Словенії (Десятиденної війни) у липні 1991 р. Югославська народна армія відвела свої сили та військову техніку до ліній, визначених Слободаном Мілошевичем як кордони «Великої Сербії». По-перше, за допомогою таємних дій Міністерства внутрішніх справ і управління безпеки ЮНА та сербської меншини в Хорватії було здійснено серію терористичних акцій, які пізніше назвали

«Революцією колод». Перед початком цієї підривної діяльності було розпочато проведення кількох секретних операцій, які керувалися напряду з Белграда, з метою повалення новообраного демократичного уряду Хорватії та зникнення Хорватії як держави. Частиною операцій зі створення терористичних центрів в Хорватії керувала Служба державної безпеки Республіки Сербії на чолі з Йовіцею Станішичем, військовою складовою цих операцій керувала ЮНА під командуванням генерал-майора Александра Васильєвіча. Основними операціями стали «Щит», «Прорив» і «Лабрадор» (*Buljan, 2017: 1*).

Після того, як 23 травня 1990 року хорватські комуністи на чолі з Івіцею Рачаном дозволили ЮНА захопити зброю хорватської територіальної оборони, ЮНА розпочала операцію «Щит», головною метою якої було будь-якою ціною запобігти озброєнню Хорватії та створити перешкоди на її шляху до здобуття незалежності. Для цього було застосовано типову непрямую стратегію: за допомогою зовнішніх маневрів припинити легальне озброєння шляхом введення ембарго, а потім внутрішніми маневрами припинити незаконне озброєння, аби Хорватія залишилася лише з поліцейськими гвинтівками, кийками та мисливськими карабінами. У рамках цієї операції ЮНА заарештувала Антуна Кікаша в Загребі, коли він прибув на транспортному літаку «Uganda Air», заповненому протитанковою зброєю. Згодом частину цієї операції, генерали Велько Кадієвіч і Александар Васильєвіч показали у фільмі «Останні події в Югославії» (*Buljan, 2017: 2*).

У той же час проводилася операція «Прорив», у ході якої сербські МВС і ЮНА таємно озброювали представників сербської меншини, щоб стимулювати тероризм. Операція «Прорив-1» проводилася з аеропорту Желява поблизу Біхача (Хорватія). Щодня щонайменше три-чотири вантажівки, зі зброєю, виїжджали зі складу з допоміжного приміщення, яке називали «Мисливським будинком», за заздалегідь підготовленим планом і за допомогою сербської коопераційної мережі. Вантажівками керували військовослужбовці ЮНА, яких у супроводі військової поліції відвозили до сербських сіл. Зброю розвантажували, а потім роздавали селянам. Операція «Прорив-2» проводилася таким же чином у Східній Славонії, Барані та Сремі – зброя транспортувалася зі складів сербських МВС і ЮНА в Сербії. Така транскордонна контрабанда зброї для терористів за нормами міжнародного права є доказом воєнної агресії (*Buljan, 2017: 3*).

Задовго до початку війни сербські та хорватські ЗМІ готували свої аудиторії до насильства та збройного конфлікту, транслуючи історії про злочини Другої світової війни, вчинені іншою стороною. У хорватських ЗМІ сербів називали четниками (югославська монархістська партизанська організація в роки Другої світової війни), а в сербських ЗМІ хорватів називали усташами (хорватське початково сепаратистське, націоналістичне, таємне товариство, яке згодом переросло у фашистський політичний рух у 1920 – 1940-х рр.). Коли розпочалися бойові дії, це були ярлики, які регулярно використовувалися в медіа-звітах про війну з обох сторін та роздмухували ненависть і страх серед населення. Сербська та хорватська пропагандистські кампанії також посилювали одна одну. Націоналістична риторика президента Хорватії Франьо Туджмана та інших хорватських громадських діячів до та після хорватських парламентських виборів 1990 року допомогла президенту Сербії Слободану Мілошевичу. Так само політика С. Мілошевича в Хорватії викликала посилення націоналістичних настроїв серед хорватів, які Ф. Туджман використав на свою користь. Обидва лідери взяли під свій контроль ЗМІ, використовуючи газетні, радіо- та телевізійні повідомлення для розпалювання ворожнечі. У Боснії та Герцеговині ЗМІ також були розділені за етнічною ознакою, що сприяло продовженню війни та перешкоджало досягненню миру. Ворогуючі сторони використовували різні тактики, наприклад, повідомлення про воєнні злочини, про вбивства власних громадян іншою стороною, демонстрували документальні фільми (*Polić, 2018: 117*).

Колишній співробітник контррозвідувальної служби (КОС) Військово-повітряних сил Югославії Мустафа Чандіч підтвердив факт проведення операцій під фальшивим прапором «Лабрадор» і «Опера» (тобто дії, скоєної з метою приховати фактичну належність нападників, уникнути відповідальності та покласти провину на іншу сторону). Ці спецоперації служби контррозвідки ЮНА проводилися на початковому етапі війни у Загребі з 19 серпня 1991 року, у ході яких було закладено і приведено в дію вибухові пристрої в приміщенні єврейської громади міста та на єврейській частині кладовища Мірогой. Операції були задумані як серія терористичних атак, спрямованих на створення іміджу Хорватії як профашистської держави. Такі дії стали різновидом сербської психологічної операції, а також формою неоголошеної війни проти

Хорватії. У рамках цієї антихорватської пропаганди телевізійні зображення потерпілих хорватів подавалися, як зображення сербських жертв хорватських злочинів. Операція «Лабрадор» була доповнена операцією «Опера» (альтернативна назва «Східна Опера») – пропагандистською кампанією, розробленою контррозвідувальною службою ЮНА для подачі дезінформації ЗМІ. Кодову назву «Опера» мала оперативна група пропагандистської роботи групи юго славської військової розвідувальної служби КОС, яка діяла у Департаменті безпеки ВПС у Земуні. Група була сформована в жовтні-листопаді 1991 року за ініціативи генерала Звонка Юрєвіча, тодішнього командувача ВПС і ППО ЮНА (*Kanižaj, 2011: 179*).

В операції «Лабрадор» головною метою сербів стало зміцнення існуючої шпигунської мережі та створення нової із залученням хорватських чиновників, співробітників служби безпеки, поліції, новоствореної армії та високопосадовців. Під час операції сербське керівництво та ЮНА організували серію терористичних актів, викрадень людей і пропагандистських операцій, спрямованих на те, щоб представити новообраний хорватський уряд та президента Ф. Туджмана як автократичного, антисемітського, профашистського. Протягом 1990-1991 рр. багато відібраних груп сербів таємно вирушали до Белграда, де їх навчали виготовляти та користуватися вибуховими пристроями у відділі безпеки у Земуні (*Kanižaj, 2011: 180*).

Операцію «Лабрадор» очолив генерал-лейтенант Слободан Ракочевіч, голова КОС ВПС Югославії, що базувалася в Земуні. У Загребі оперативний контроль операції було доручено підполковнику Івану Саболовічу та майору Чедо Кнежевічу. Підполковник Раденко Радойчіч відповідав за зберігання значної кількості вибухівки у Загребі та його околицях і подальше розміщення вибухових пристроїв у визначених місцях. 19 серпня 1991 року в рамках операції «Лабрадор» ці підготовлені особи організували вибухи на вулиці Палмотічева, біля будівлі єврейської громади, та на єврейському кладовищі Мірогой у Загребі, тоді обійшлося без жертв, однак вибухи завдали матеріальних збитків. Відповідальність за напади публічно не взяла жодна сторона. Інші атаки були спрямовані на підрив частини залізниці Загреб-Белград біля Вінковців і залізниці між Гліною та Войнічем та вказували на причетність президента Хорватії до цих подій. 7 жовтня 1991 року відбулося невдале вбивство Ф. Туджмана та інших хорватських посадовців під час сербського авіанальоту на Банські двори.

8 жовтня 1991 року в Шубічеві було прийнято рішення про розрив усіх державно-правових зв'язків з комуністичною Югославією, а парламент Хорватії висловив вотум довіри новообраному міністру оборони Гойко Шушаку. Причетність МВС Сербії до організації тероризму в Хорватії, транскордонного озброєння бойовиків і терористичних дій, які мали бути діями під «фальшивим прапором» (тобто дії, які мали виглядати як дії хорватських терористів) стали достатніми доказами сербської агресії. Подальші дії в рамках операції «Лабрадор» були припинені у вересні 1991 року після того, як хорватська влада захопила регіональний штаб ВПС Югославії в Загребі та конфіскувала документи, пов'язані з операцією. Владі знадобився майже місяць, щоб проаналізувати захоплені документи, що дало час головним агентам, причетним до вибухів, втекти (*Kanižaj, 2011: 186*).

До проведення операція «Опера» було залучено п'ятнадцять журналістів, відеооператорів і технічних фахівців, які мали брати участь у пропагандистській війні проти Хорватії. Вони надсилали факси та листи до ЗМІ за фальшиво підготовленими меморандумами різних фіктивних організацій, наприклад, «комуністичної секції Хорватського демократичного союзу» (ХДС) або реальних організацій. На основі справжніх друкованих матеріалів Хорватських оборонних сил (ХОС) у Белграді були створені листівки, у яких звинувачувалися хорватська національна гвардія і хорватська поліція у нібито співпраці з ЮНА. Крім того, члени такої «редакції» готували звіти командування ЮНА. З посиланням на слова іноземних журналістів у ЗМІ поширювалися сфабриковані історії, наприклад, про загибель німецьких військових інструкторів під час ракетного обстрілу і підроблені хорватські документи, які містили деякі правдиві елементи, часто взяті з хорватських ЗМІ або даних розвідки КОС. Також розповсюджувалися листівки, що розпалювали розбрат серед хорватів: «Брати з Герцеговини, поки ми захищаємо нашу прекрасну країну на полях битв у Хорватії, жителі Загреба та інші втекли за кордон...» В іноземних ЗМІ було поширено телефонну розмову командувача оборони Вуковара Міле Дедаковича Ястреба за підписом так званого «Комітету захисту Ястреба» для маніпулювання громадськістю. Для пропагандистської роботи група «Опера» збирала великий обсяг інформації для створення спотвореного медіа-контенту, спрямованого на шкоду Хорватії. Велика кількість мікрофільмів, створених для потреб КОС навесні 1990 р. шляхом таємного копіювання документів Центрального комітету Союзу

комуністів Хорватії містила різноманітну конфіденційну інформацію про осіб, установи та події в Хорватії протягом останніх років. Особливу увагу приділяли інформації поліції та спецслужб про осіб, які обіймали високі державні посади у Хорватії в 1991 році. Також використовували інформацію, зібрану в 1991 році шляхом прослуховування військових і цивільних засобів зв'язку в Хорватії розвідувальними структурами ЮНА. У березні-квітні 1994 року колишній співробітник КОС Раденко Радойчич викрив мережу сподвижників КОС ЮНА у партійній верхівці та оприлюднив імена осіб. Хоча хорватські спецслужби викрили 63 агентів КОС у хорватських містах, однак мережа КОС продовжувала діяти й надалі (*Smith, 2007: 14*).

Восени 1991 року хорватські спецслужби розпочали операцію «Яничар», метою якої було зламати мережу КОС, що залишилася в Хорватії. Це була спільна операція всіх хорватських спецслужб, яку санкціонували Іван Векіч і Гойко Шушак, тодішні міністри внутрішніх справ і оборони, а керівник служби державної безпеки Йосип Перковіч очолював ланцюжок прийняття рішень. До кінця 1991 року були заарештовані п'ятнадцять причетних осіб, проте згодом вони були звільнені в результаті обміну полоненими. Операція також призвела до виявлення списку підозрюваних оперативників КОС у Хорватії з 1789 іменами та псевдонімами. П'ятьох агентів КОС, які брали участь в операції, судили в Союзній Республіці Югославія за звинуваченнями в тероризмі та виправдали. Хорватська влада затримала двох агентів, які брали участь в операції, і засудила їх разом із сімома іншими агентами, яких судили заочно. Тих, хто перебував під вартою, виправдали, а тих, кого судили заочно, засудили (*Smith, 2007: 24*).

У 1991-1995 рр. влада Сербії активно використовувала ЗМІ під час воєнної агресії. Зокрема, великосербська шовіністична та ксенофобська ідеологія ґрунтувалася на історичному міфі, який частково базувався на поразці Сербії від Османської імперії в битві на Косовому полі у 1389 році, а іншою частиною – на геноциді сербів, скоєному хорватськими усташами-фашистами під час Другої світової війни, які у 1941 – 1945 рр. керували маріонетковою Незалежною Державою Хорватія. Зростання хорватського націоналізму та прагнення хорватів до незалежності викликало страх, особливо в районах Хорватії із переважаючим сербським населенням. Для цього було створено нову сербську ідентичність. У підконтрольних владі сербських ЗМІ хорватів

називали «неоуасташами», «фашистами», які прагнуть вбити всіх сербів та вигнати їх з віковічних місць проживання; албанців зображували дикою групою, здатною лише для продовження роду, називали «антиюгославськими контрреволюціонерами» та «мусульманськими гвалтівниками черниць», завжди наполягаючи на тому, що Косово знову має стати Сербією; словенців показували цинічними та егоїстичними, які не цінують належно допомоги сербів під час Другої світової війни; боснійських мусульман зневажливо називали «баліями» (брудними мусульманами) та зображали екстремістами, фундаменталістами, ісламістами, які тільки й мріють про джихад та невдячні сербам, з «генетичного коду» яких вони походять (Somerville, 2012: 189).

Сербська влада допускала і заохочувала мову ворожнечі в ЗМІ, створювалися переконання, що вираження ненависті до представників несербської нації означає свободу слова, а вбивства представників інших народів, які публічно демонструють свою опозицію до сербської політики, не є злочинами, за які потрібно карати, що усі народи колишньої Югославії мають менші права на суверенітет та самовизначення, на відміну від Сербії та сербських етнічних громад, які проживають у інших республіках.

Основні приклади сербської воєнної пропаганди під час Югославських війн (1991 – 1995 рр.) були такими:

Боснійці годували левів сербами. Зокрема TV Белград, посилаючись на дані Незалежної асоціації журналістів Сербії, повідомило, що боснійська влада Сараєво живою кинула сербську дівчинку для годівлі левів у зоопарку «Піонінська долина».

40 убитих немовлят у Вуковарі. Під час битви за Вуковар сербські ЗМІ повідомили про те, що 40 убитих з перерізними горлами сербських дітей віком від п'яти до семи років були знайдені в підвалі дитячого садка у с. Борово біля Вуковара. Ці дії нібито вчинили члени Хорватської національної гвардії перед капітуляцією міста. Хоча вбитих сербських дітей ніхто не бачив, а висновки судово-медичних експертів з Белграду встановили неправдивість інформації, згодом її було офіційно спростовано ЗМІ, однак ця дезінформація призвела до передбачуваної помсти, включно з різаниною у Вуковарі, що відбулася 20-21 листопада 1991 р., під час якої військовослужбовці ЮНА та сербські сили на приміській фермі Овчара розстріляли 264 хорватських військовополонених і цивільних осіб, захоплених у підвалі міської лікарні.

30 000 усташів у Дубровнику. У 1991 році державні ЗМІ Сербії та Чорногорії напередодні облоги міста свідомо та навмисно поширювали інформацію про ситуацію та перебільшували «небезпеку» нападу Хорватії на Чорногорію, якій нібито загрожували «30 000 озброєних усташів і 7 000 терористів, включаючи курдських найманців». Насправді місто захищав лише один місцевий підрозділ чисельністю 1500 осіб без танків і важкої артилерії, також не було жодних найманців.

Палаючі шини в Дубровнику. Під час облоги міста, коли з'явилася інформація про обстріл, радіо і телебачення Сербії показали зображення Дубровника зі стовпами диму, пояснили це тим, що місцеві жителі навмисно підпалюють автомобільні шини з метою імітації руйнувань міста від воєнних дій.

Підробка картини Уроша Предіча. У 1994 р. сербське видання «Вечірні новини» опублікувало картину сербського художника XIX століття У. Предіча «Сирота на могилі матері», як актуальну фотографію сербського хлопчика зі Сребрениці «на могилі батьків, яких убили мусульмани».

Обстріли ринку Маркале у Сараєво. Два випадки обстрілу мирних жителів 5 лютого 1994 р. і 28 серпня 1995 р. вчинені армією Республіки Сербської під час облоги міста, внаслідок яких загинули понад 100 людей і сотні були поранені. Сербські ЗМІ стверджували, що боснійський уряд навмисно обстрілював власних мирних жителів, щоб залучити західні держави до втручання проти сербів.

Кастрація дітей чоловічої статі. У місті Прієдорі (Боснія і Герцеговина) з травня 1992 року місцеве сербське радіо транслювало повідомлення, у яких зобов'язували несербів розвішувати білі простирадла біля своїх будинків і носити білі пов'язки для демонстрації їхньої лояльності до сербської влади. Також місцеві просербські ЗМІ повідомляли, що хорватські і боснійські лікарі навмисно вводили сербським жінкам наркотики, щоб зробити їх нездатними до зачаття дітей чоловічої статі, спричиняли аборти у сербських жінок, які виношували дітей чоловічої статі та кастрували сербських немовлят чоловічої статі. Описані події стали одним з приводів проведення етнічних чисток серед несербського населення міста у 1992 – 1993 роках відомих під назвою «Різанина у Прієдорі», жертвами яких стало близько 3500 мирних жителів.

«Четвертий рейх» і «Ватиканська змова». Сербські ЗМІ повідомляли про нібито змову іноземних держав з метою знищення Югославії. Зокрема «ТБ Белград» показало, як президент Хорватії Ф. Туджман потискає руку канцлеру Німеччини Гельмуту Колю, звинувачивши їх у змові, а Папу Івана Павла II звинувативши у підтримці неофашизму в Хорватії». Як наслідок, у вересні 1991 року сербські демонстранти обстріляли посольства Німеччини та Ватикану.

Цитата Ф. Туджмана 1992 року про «Хорватію, яка хоче війни». Сербські ЗМІ неодноразово згадували виступ президента Хорватії Ф. Туджмана у Загребі 24 травня 1992 року, у якому він нібито сказав, що війни не було б, якби Хорватія її не хотіла, таким чином перекладаючи відповідальність за початок бойових дій на президента Хорватії. Під час процесу в Гаазькому трибуналі президент Сербії Слободан Мілошевич і президент Республіки Сербська Країна (1994 – 1995 рр.) Мілан Мартич також часто вдавалися до цитати Ф. Туджмана, щоб довести свою невинність. Однак, під час судового процесу над М. Мартичем 23 жовтня 2006 р. було доведено перекручування слів Ф. Туджмана, який насправді сказав: «так, війни не було б, якби ми відмовилися від мети створення суверенної та незалежної Хорватії».

Справа «боснійських моджахедів». Сербська пропаганда зображала боснійських мусульман жорстокими екстремістами та ісламськими фундаменталістами, яких підтримували численні загони найманців-моджахедів з Близького Сходу та Північної Африки, що здійснювали воєнні злочини. Хоча Міжнародний трибунал для колишньої Югославії не висунув звинувачення жодному з іноземних добровольців, однак є задокументовані випадки вчинення підрозділами моджахедів військових злочинів – вбивств, катувань та обезголовлень сербських і хорватських військовослужбовців та мирних громадян. Колишній командувач армії БіГ Расім Деліч був засуджений МТКЮ до трьох років ув'язнення частково за злочини, вчинені загonom моджахедів, який входив до його підрозділу.

Справа «Пакрацького геноциду». Пакрацький конфлікт (Західна Славонія) виник 1 березня 1991 року коли після розпочатих звільнень сербів з органів МВС поліцейські-сербі захопили дільницю поліції та муніципальні установи, взявши у полон кількох хорватських правоохоронців. У відповідь хорватський загін поліції спеціального

призначення взяв місто штурмом, витіснивши сербів. Для запобігання подальшим зіткненням у місто було введено частини ЮНА. 2 березня 1991 року сербська газета «Вечірні новини» повідомила, що хорватські сили вбили близько 40 сербських мирних жителів. Ця історія набула поширення серед громадськості, завдяки заяві прем'єр-міністра Сербії Драгутіна Зеленовича про її правдивість, порівнюючи дії хорватів проти сербів із нацистськими злочинами. Достовірність цієї інформації не була підтверджена в інших ЗМІ з усіх семи муніципалітетів з назвою Пакрац у колишній Югославії.

Бійня у Кравиці спровокувала помсту у Сребрениці. За повідомленням сербських джерел, одне з масових вбивств сербів сталося в Кравиці 7 січня 1993 року, коли мусульманські сили Армії Республіки Боснії та Герцеговини чисельністю 3000 військовослужбовців під командуванням Насера Оріча атакували і зайняли поселення, яке захищали близько 300 бійців місцевого сербського спротиву. Під час події загинули 49 місцевих жителів, 7 зникли безвісти, 82 були поранені. У той час як мусульманський анклав Сребрениці перебував в облозі Армії Республіки Сербської, командувач угрупованням військ Армії Республіки БіГ Н. Оріч керував кількома нападами на прилеглі сербські села, багато з яких були боснійськими до війни, але були захоплені сербськими силами протягом перших місяців облоги. Ці операції призвели до численних втрат серед сербів. Пізніше МТКЮ висунув Н. Орічу звинувачення у тому, що регулярні боснійські військові підрозділи в Сребрениці часто не могли стримувати великі групи голодуючих мирних жителів, які нападали на сербські села, щоб отримати їжу. Деякі сербські ЗМІ назвали ці напади головним приводом для сербської атаки на Сребреницю в липні 1995 року. Різанина у Сребрениці стала одним із наймасштабніших воєнних злочинів і визнана МТКЮ геноцидом – це сплановане масове вбивство боснійськими сербами близько 8 000 боснійських мусульман чоловічої статі віком від 12 до 77 років, яке було вчинено після захоплення міста Армією Республіки Сербської під командуванням генерала Ратка Младича за співучасті воєнізованого формування «Скорпіони» під контролем МВС Сербії (Polić, 2018: 115-120).

У Хорватії медіа включали головного державного мовника «Хорватське радіо і телебачення», яке перебувало під контролем Ф. Туджмана та його партії «Хорватського демократичного союзу». Хорватські ЗМІ вели пропаганду як під час війни у Хорватії (1991-1995 рр.), так і під час війни у Боснії та Герцеговині (1992-1995 рр.). У

хорватських ЗМІ сербів називали четниками чи партизанами. Починаючи з 1990 року, правляча партія «Хорватський демократичний союз» посилила свій вплив на хорватське телебачення, радіо та друковані ЗМІ, відповідно західні медіа, що базувалися в Хорватії, також піддалися цьому впливу. Влітку 1991 року Хорватія найняла американську компанію зі зв'язків з громадськістю «Ruder Finn», послуги якої включали комунікацію з представниками уряду США, міжнародними ЗМІ для зміцнення суспільного іміджу країни. Стратегія також передбачала мобілізацію 2,5 мільйонів хорватів у США для лобіювання своїх представників у Конгресі. Компанія організувала поїздки до Хорватії американських представників і поєднала ці візити з відеозаписами смертей та руйнувань. Саме тому, домінуючою точкою зору в західному дискурсі залишалося те, що причиною конфлікту був сербський експансіонізм, а не хорватський сепаратизм (Jowett & O'Donnell, 2018: 54-65).

У вересні 1991 року 300 співробітників «Хорватського радіо і телебачення» були звільнені з «міркувань безпеки» через те, що вони були сербської національності, або одружені з сербками, або їхні батьки були членами ЮНА, або не були прихильниками ХДС. З наближенням війни телевізійні трансляції із Загреба звинувачували югославський комуністичний режим у підкреслюванні хорватської усташської спадщини, а ЗМІ Хорватії показували громадян жертвами комуністичної змови, яка хотіла назавжди їх затаврувати. Після першого повстання хорватських сербів у 1990 році хорватські ЗМІ почали називати сербів «бородатими четницькими ордами», «терористами та змовниками» та «народом, погано схильним до демократії». Президента Сербії С. Мілошевича називали «сталіністом і більшовиком», «сталінським виродком», «грабіжником банків», «авторитарним популістом». Президента Хорватії Ф. Туджмана зображали як «мудрого», «гідного», «стабільного», «зрілого державного діяча». Після початку війни хорватська пропаганда зіграла на моральній вищості жертв, показуючи руйнування в таких містах як Дубровник і Вуковар, водночас залишаючи поза увагою знищені сербські села (Tatalović & Jakešević, 2008: 212).

Хорвати також використовували пропаганду проти сербів і боснійців під час Хорватсько-боснійської війни (1992-1994 рр.), яка була частиною війни у Боснії (1992-1995 рр.). Хорватські ЗМІ називали боснійських мусульман «агресорами». Наприклад, видання «Вісник» повідомило, що 9 серпня 1993 року 35 хорватів були повішені біля католицької церкви в Зеніці, згодом виявилась

неправдивість цього факту. Під час війни хорватські сили захопили телевізійну станцію у Скрадно, створили власні місцеві радіо- та телевізійні станції в Киселяку, Мостарі та Горні Вакуфі-Ускопле для трансляції націоналістичної пропаганди, видавалася хорватська щоденна газета «Вечірній лист», транслювалося «Хорватське радіо і телебачення». Зокрема, журналісти «Хорватського радіо і телебачення» причетні до різанини у Враніці у 1993 році за підбурювання до масових вбивств боснійських військовополонених після трансляції неправдивого репортажу про нібито терористів, які нападали на хорватських мирних жителів. Також телебачення представило напад хорватських сил на Мостар, як напад боснійських мусульман на хорватів, які були на боці сербів (*Shrader, 2003: 145*).

Хорватські ЗМІ навіть на піку хорватсько-боснійської війни, все ще вважали сербів головним ворогом, називаючи їх «завойовниками, воєнними злочинцями, грабіжниками, терористами». Новини були сфабриковані для розпалювання ненависті, а контролюване державою телебачення та радіо поширювало антибоснійську пропаганду, посилювало напруженість між боснійцями та хорватами, звинувачувало мусульман у спробі захопити Балкани та Європу. Наприкінці 1992 року офіційні хорватські ЗМІ зосереджувалися переважно на нібито співпраці боснійців з югославською контррозвідкою і, відповідно, з сербами. Пізніше пропаганда перейшла до конкретних нападів на іслам, регулярно засуджувала небезпеку фундаменталістського екстремізму, заявляла про існування ісламської змови, повідомляла про підготовку 11 000 боснійців-бойовиків у Каїрі. Ф. Туджман виправдовував хорватське втручання в Боснію та Герцеговину, заявляв, що боснійський уряд збирався «створити ісламську державу в Європі, використовував фальсифікації фактів як докази планування вбивств хорватів боснійським урядом, закликав до насильства проти боснійців. Напади на боснійських біженців та їх переслідування посилювалися в 1993 році. Навіть після підписання Вашингтонської угоди про припинення вогню у 1994 році, хорватська преса продовжувала стверджувати, що боснійці знищать свою національну самобутність багатонаціональним федералізмом. Хоча хорватські незалежні газети «Вільна Далмація» та «Feral Tribuna» висловлювалися критично, показавши масштаби шкоди, яку хорватські сили завдали об'єктам ісламської спадщини під час війни у травні 1994 року, а їхня критика президента Ф. Туджмана призвела до публічних погроз журналістам та їхнім родинам (*Somerville, 2012: 155*).

Висновок. Ще задовго до початку війни сербські та хорватські ЗМІ готували свої аудиторії до насильства та майбутнього збройного конфлікту, поширюючи історії про злочини Другої світової війни, вчинені іншою стороною. Сербська та хорватська пропагандистські кампанії посилювали одна одну, обидва політичні лідери взяли під повний контроль ЗМІ, які використовували для розпалювання ворожнечі. У Боснії та Герцеговині ЗМІ також були розділені за етнічною ознакою, що впливало на продовження війни і перешкоджало досягненню миру. Всі сторони конфлікту використовували пропаганду, знаходилися під етнічними і політичними впливами, діяли як інструменти для поширення націоналістичної пропаганди. Влада Сербії активно використовувала ЗМІ під час воєнної агресії, було створено нову сербську ідентичність, допускалася і заохочувалася мова ворожнечі, переконання у тому, прояв ненависті до представників несербської національності означає свободу слова, а вбивства представників інших народів, які публічно демонструють свою опозицію до сербської політики, не є злочинами, за які потрібно карати. Хорватські ЗМІ вели пропаганду як під час Хорватської війни, так і під час війни у Боснії і Герцеговині, акцентуючи увагу на моральній вищості хорватських жертв, водночас залишаючи поза увагою сербські втрати, використовували фальсифікації фактів геноциду проти хорватів для виправдання власної агресії. Наслідками інформаційно-психологічного впливу на населення конфліктуючих сторін стали численні воєнні злочини, етнічні чистки, масові вбивства, релігійна ворожнеча, вкрай агресивне ставлення до представників інших народів.

Використані посилання

Револуція колод (2025). *Вікіпедія*: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Револуція_колод (Дата звернення: 25.07.2025)

Armatta Judith (2003). Milosevic's Propaganda War. *Institute of War and Peace Reporting*. 27 February 2003. URL: <https://universityofleeds.github.io/philtaylorpapers/vp017e58.html> (Дата звернення: 25.07.2025)

Buljan Joško (2017). Tajne srpske operacije koje nisu mogle zaustaviti put prema nezavisnosti. *Hrvatski tjednik*. 18 listopada 2017. URL: <https://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/27818-j-buljan-tajne-srpske-operacije-koje-nisu-mogle-zaustaviti-put-prema-nezavisnosti.html> (Дата звернення: 25.07.2025)

Jowett Garth, O'Donnell Victoria (2018). *Propaganda & Persuasion (7th ed.)*. SAGE Publications, 400 p.

Kanižaj Igor (2011). Propaganda Versus the Truth: Portrayals of the War in the Media in 1991. *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (Cipek Tihomir). Zagreb: Disput, p. 179-198.

Pavkovic Aleksandar (2000). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*. Springer, 257 p.

Polić Ivana (2018). Testing the Limits of Manipulation: Children as a Propaganda Tool in Serbian and Croatian Media during the Yugoslav Wars (1991-95). *Remembrance and Solidarity*. Nr 6, p. 103-121.

Senjković Reana (2001). Propaganda, the Media, Heroes, Myths and Warriors. *Polemos*. Vol. IV No. 8, p. 33-79.

Shrader Charles (2003). *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992–1994*. College Station, Texas: A&M University Press, 248 p.

Smith Katie (2007). Framing the War in Croatia: Propaganda, Ideology and the British Press. *E-International Relations*. 22 December 2007, p. 1-37.

Somerville Keith (2012). *Radio Propaganda and the Broadcasting of Hatred: Historical Development and Definitions*. Springer, 275 p. <https://doi.org/10.1057/9781137284150>

Tanner Marcus (2001). *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press, 384 p.

Tatalović Siniša, Jakešević Ružica (2008). Terrorism in the Western Balkans – The Croatian Experience and Position. In Prezelj, Iztok (ed.). *The Fight Against Terrorism and Crisis Management in the Western Balkans*. Ljubjana: IOS Press, 223 p.

References

Log Revolution (2025). *Wikipedia*: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Револуція_колод (Access date: 25.07.2025) (ukr.).

Armatta Judith (2003). Milosevic's Propaganda War. *Institute of War and Peace Reporting*. 27 February 2003. URL: <https://universityofleeds.github.io/philtaylorpapers/vp017e58.html> (Access date: 25.07.2025) (eng.).

Buljan Joško (2017). Secret Serbian operations that could not stop the path to independence. *Hrvatski tjednik*. 18 October 2017 (Access date: 25.07.2025) (hr.).

Jowett Garth, O'Donnell Victoria (2018). *Propaganda & Persuasion (7th ed.)*. SAGE Publications, 400 p. (eng.).

Kanižaj Igor (2011). Propaganda Versus the Truth: Portrayals of the War in the Media in 1991. *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (Čipek Tihomir). Zagreb: Disput, p. 179-198 (eng.).

Pavkovic Aleksandar (2000). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*. Springer, 257 p. (eng.).

Polić Ivana (2018). Testing the Limits of Manipulation: Children as a Propaganda Tool in Serbian and Croatian Media during the Yugoslav Wars (1991-95). *Remembrance and Solidarity*. Nr 6, p. 103-121(eng.).

Senjković Reana (2001). Propaganda, the Media, Heroes, Myths and Warriors. *Polemos*. Vol. IV No. 8, p. 33-79 (eng.).

Shrader Charles (2003). *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992–1994*. College Station: A&M University Press, 248 p. (eng.).

Smith Katie (2007). Framing the War in Croatia: Propaganda, Ideology and the British Press. *E-International Relations*. 22 December 2007, p. 1-37 (eng.).

Somerville Keith (2012). *Radio Propaganda and the Broadcasting of Hatred: Historical Development and Definitions*. Springer, 275 p. (eng.). <https://doi.org/10.1057/9781137284150>

Tanner Marcus (2001). *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press, 384 p. (eng.).

Tatalović Siniša, Jakešević Ružica (2008). Terrorism in the Western Balkans – The Croatian Experience and Position. In Prezelj, Iztok (ed.). *The Fight Against Terrorism and Crisis Management in the Western Balkans*. Ljubjana: IOS Press, 223 p. (eng.).

Sorokivska-Obikhod A.

THE ROLE OF THE MEDIA IN PROPAGANDA DURING THE WAR IN CROATIA IN 1991-1995

The article shows the key role played by the media in influencing public opinion and the future development of the conflict during the war in Croatia in 1991-1995. It is found that all parties to the conflict used propaganda, were under ethnic and political influence and actively acted as tools for the spread of nationalist propaganda. Long before the war began, Serbian and Croatian media prepared their audiences for violence and future armed conflict by spreading stories about the crimes of World War II committed by the other side. Serbian and Croatian propaganda campaigns reinforced each other, and both political leaders took full control of the media, which they used to incite hostility. In Bosnia and Herzegovina, the media was also divided along ethnic lines, which influenced the continuation of the war and hindered the achievement of peace. All sides of the conflict used propaganda, were influenced by ethnic and political factors, and acted as tools for the dissemination of nationalist propaganda. The Serbian authorities actively used the media during the military aggression, a new Serbian identity was created, hate speech was tolerated and encouraged, and the belief was created that expressing hatred towards representatives of non-Serb nationality meant freedom of speech, and that the murders of representatives of other nations who publicly demonstrate their opposition to Serbian policy were not crimes that should be punished. The Croatian media conducted propaganda both during the Croatian War and during the war in Bosnia and Herzegovina, emphasizing the moral superiority of Croatian victims, while ignoring Serbian losses, and used falsifications of the facts of genocide against Croats to justify their own aggression. The consequences of the informational and psychological impact on the population of the conflicting parties were numerous war crimes, ethnic cleansing, mass murders, religious hostility, and an extremely aggressive attitude towards representatives of other nations.

Keywords: propaganda, war in Croatia, media, Yugoslavia, false flag operations.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 18.11.2025

Дата публікації: 24.04.2026